

Azerbaycan Cumhuriyeti İlköğretim ve Ortaöğretim Okullarında Öğretilen "Dede Korkut Kitabı"ndaki Şiirler Üzerine Bir İnceleme (Bakü ve Sumgayıt Örneği)*

An Analyze about the Poems in the "Book of Dede Korkut" Taught at the Elementary and Secondary School of the Republic of Azerbaijan (The Case of Baku and Sumgayit)

Prof. Dr. Pıralı ALİYEV**

Özet

Bu araştırmada zengin bir kültüre sahip Türk halklarının muhteşem sanat eserlerinden biri olan "Dede Korkut Kitabı"nın Azerbaycan okullarında öğretilmesinden bahsedilmektedir. Destan, ilk kez 1938 yılından itibaren öğretilmeye başlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra okullarda "Dede Korkut Kitabı"nın daha kapsamlı ve sistemli bir şekilde öğretilmesine rağmen bugün öğrenme sürecinde birtakım sorunların olduğu görülmektedir. "Dede Korkut Kitabı"ndaki şiirler karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yüzden şiirlerin öğretilmesinde zorluklar ortaya çıkmaktadır. Çalışmada öğretim sürecindeki zorluklar göz önünde bulundurularak dikkat edilmesi gereken bazı özellikler tespit edilmiştir ki bunlar şiirin içeriğiyle ilgili kompozisyon, ritim, kafiye, ses tekrarı, benzeşim, ayrışım, aliterasyon, şiirin sözlüksel ve sözdizimsel (sentaktik) özellikleri, tür ve çeşitli özellikleri, benzer ve farklı yönleri, mısra, imge yaratan araçlar vs. gibi özelliklerdir. Bakü ve Sumgayıt illerinde 20 ilköğretim ve ortaöğretim okulunda 180 öğrenciyle yapılan gözlem, sorgu ve ders dinlemesi sonucunda öğrencilerin destanın metninde kullanılmış olan şiirlerin içeriğini benimsemekte zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Bunları göz önünde bulundurarak "Dede Korkut Kitabı"nda kullanılmış olan şiirlerin anlatımsal ve dil-üslup özellikleri yeniden düzenlenerek öğrencilere deneysel biçimde benimsetilirse daha iyi sonuçlara varılabileceği gerçeği ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: *Problem çözümü, şiir metni, anlamlılık, klasik şiir, şiirin kafiyesi ve ölçüsü, şiirin ritmi, içerik, biçim, tasarım*

Abstract

This research deals with the teaching of one of the famous masterpieces of Turkish people "Book of Dede Korkut" at Azerbaijan secondary schools. This epos began to be taught first in 1938 at Azerbaijan secondary schools. Though this epos has been taught systematically and widely after Azerbaijan has gained independence, there are still some problems in teaching process. The poems in the epos

* Bu makale ilk olarak, E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası" (19-23 Ekim 2015, Çeşme-İzmir) adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur. Mevcut makale söz konusu bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sorunları Enstitüsü, pıralibexbud56@mail.ru

Book of Dede Korkut have complicated structure. That is why there occur difficulties in the teaching of it. In the research taking in to the consideration the difficulties in the teaching process some specialties connected with the content of the poem such as composition, rhythm, rhyme, assimilation, dissimilation, alliteration, lexical and syntactical specialties of the poem, kinds and differences, similar and different sides, verse, means of figurativeness and etc. are detected. In the consequence of the observation, questionnaire and lesson listening which were carried out by 180 students in 20 secondary schools, in Baku and Sumgait cities, it was known that students have difficulties to learn the content of the poems in the epos. Considering these difficulties, the characteristics of the meaning and the stylistics in epos have been edited and it was concluded that if the students are learned by an experimental way better results can be obtained.

Keywords: *Problem solving, a poem text, expressiveness, classical poetry, the rhyme and meter of poem, the rhythm of poem, content, form, plan.*

Toplumlar ilk çağlardan itibaren kendini geliştirmeyi düşünmeye başlamıştır. Eğitim seviyesini yükseltmek, dünya görüşünü geliştirmek, manevi dünyasını zenginleştirmek için sürekli arayışlar peşinde olmuştur. Eğitim onun devamlı araştırmalarının sonucu olarak meydana çıkmış, önemli noktası ile insanlığın özelliğine çevrilmiştir. Bu bakımdan bugün toplumun oluşumunda önemli işleve sahip olan eğitim, önem ve içeriğine göre dünyanın her yerinde toplumun önemli gelişim parametresi olarak algılanmaktadır.

Zaman zaman toplumdaki iktisadi, manevi değişimler ona hizmet eden tüm olayların yenileşmesini öngörmektedir. Aynı zamanda eğitim tüm sosyal bağlılıkların güncelleştirilmesini, bugünkü taleplere uygun olarak yenilerinin yaratılmasını önemli bir işlev olarak meydana çıkarmaktadır. Uzun süredir devam eden bu süreç hâlen sürmekte ve Azerbaycan'da yapılan eğitim reformlarının önemini açık şekilde göstermektedir. 2013 senesinde kabul edilmiş "Eğitimin Gelişmesi İçin Devlet Stratejisi"nin öncelikli istikametlerine uygun etkinliklerin düzenlenmesine başlanmıştır. Azerbaycan için önemli olan bu süreçlerin gerçekleştirilmesinde öncelikli istikametlerin dikkate alınması, önemli bir sorun olarak ön planda tutulmuştur.

Çağdaş Azerbaycan'da oluşan yeni eğitim sistemi çevresine, koşullara ve potansiyel imkânlarına uygunluğu ile seçilmektedir. Eğitim "sistem", "süreç" ve "sonuç" olmasının yanı sıra aynı zamanda bir "değer"dir. Onun oluşumunda kullanılacak donanım ve teknolojileri olduğu gibi başka devletlerden almamalı, başka ülkenin eğitim sistemini Azerbaycan'da kurmaya çalışmamalıyız. Onu mevcut durumu, millî-manevi değerleri göz önüne alarak oluşturmalı, toplumun imkân ve taleplerine uygun şekilde yapmalıyız.

Evrensel değerlerden yararlanmak da öncelikli istikametlerden biri olarak reformun temelini teşkil etmektedir. İşin yapılma sürecinde maalesef tek taraflı yaklaşımların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bazıları evrensel değerleri amaç olarak kabul etmekte, eğitimde yalnız bu değerlere ulaşmayı üstün görmektedir. Küreselleşen dünyanın bugünkü talebi bu iki noktayı aynı seviyede değerlendirmeyi, bunların her ikisine de önem vermeyi gerektirmektedir.

Küreselleşme, yeni ahlak, yeni düşünce ve hayat tarzı talep etmektedir. Bu Azerbaycan gerçekliği için yeteri kadar zor bir süreçtir. Bir taraftan bağımsızlık kazanıldıktan sonra insanlarda köküne dönüş duygusu güçlenmekte, diğer taraftan onlardan öğrenmedikleri, onlar için yabancı olan bir düşünce ve davranış tarzına uyum göstermeleri talep edilmektedir. Millî ve beşerî değerlerin toplamını oluşturan eğitim süreci kendi özgünlüğünü koruyabilmesi için doğru yapılandırılmalıdır.

Eğitim süreci kademelere göre aşağıdaki gibi biçimlendirilmiştir:

- 4. sınıflar- ilköğretim (iptidai eğitim),
- 5- 9. sınıflar- genel eğitim (umumi eğitim),
- 10- 11. sınıflar- lise (tam orta eğitim).

Öğretilen dersler de üç kısma ayrılmaktadırlar. Bunlar:

- Zorunlu dersler,
- Seçmeli dersler,
- Ders dışı aktiviteler.

1- 9. sınıflarda Azerbaycan dili ve edebiyatı zorunlu ders olarak öğretilmektedir. Hâli-hazırda okullarda öğretilen dersler arasında edebiyat önemli bir yer tutmaktadır. Edebiyat 5- 9. sınıflarda haftada iki saat, 10- 11. sınıflarda ise haftada üç saat seçmeli ders olarak, toplamda dokuz saat öğretilmektedir. Dersin içeriği Dede Korkut Kitabı'nın öğretilmesini kapsamaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nın Azerbaycan okullarında öğretilmesi açısından olaya baktığımızda bazı boyların uzun yıllar edebiyat dersi müfredatında ve ders kitaplarında önemli yer tuttuğu görülmektedir. 1938 ve 1942 yıllarında yayınlanmış edebiyat müfredatlarında: "Salur Kazanın Evinin Yağmalanması Boyu" (8. sınıf); 1944 yılında "Dede Korkut Kitabı, Azerbaycan halkının yabancı işgalcilere karşı mücadelesini yansıtan bir eser" (8. sınıf); 1947'de "Buğaç Boyu" (6. sınıf); aynı yılda diğer sınıflar için yayınlanmış müfredatta (8.- 10. sınıflarda) "Dede Korkut Kitabı" Azerbaycan sözlü halk edebiyatının en eski abidesidir. Destanda mert, namuslu, sadakatli kahramanlar" (8. sınıf) şeklinde konular yer almıştır.

1948'ten şimdiye kadar edebiyat müfredatlarında devamlı olarak "Salur Kazanın Evinin Yağmalanması Boyu"nun öğretimi öngörülmüştür. Bu boyla ilgili edebiyat müfredatlarında birbirine benzer ve farklı talepler öne sürülmüştür. 1948 yılında bu boyun yanı sıra 5. sınıfta "Basatın Tepegözü Öldürdüğü Boyu"nun da öğretilmesi öngörülmüştür. Dede Korkut Kitabı'nın okullarda uzun zamandır öğretildiği bilinmektedir. Bu alanda belli tecrübe elde edilmiştir. Fakat halkımızın kültürü, millî- manevi değerleri, gelenek- görenekleri, dilimizin şiirsel imkânları vs. açısından bakıldığında destanın yeteri kadar öğretilmediği anlaşılmaktadır. Programlarda metnin şiirsel imkânlarının açılmasına hizmet eden "Dede Korkut Kitabı" destanında şiir (1942, 1944, 1947), "Dede Korkut Kitabı" destanının dili ve sanatsal özellikleri (1970, 1973), destanın dilinde eski halk deyim ve ifadeleri, destanın sanatsal özellikleri (1994, 1999), "Destanın yaratılma ve oluşum tarihi, içerik ve fikri, destanın yapı, şiirsel özellikleri (1999, 2015), "Basatın Tepegözü Öldürdüğü Boy" (6. sınıf) öğretildiği zaman edebiyat dersinin öğretim programlarında verilen "öğrenci sanatsal tanım ve ifade araçlarını belirler" içerik standardına ait (2015) talepler bulunmaktadır. Okullarda destanın öğretilmesinde sanatın benimsetilmesi her zaman önemli konular kısmında yer almıştır. Buna rağmen öğretim alanında yapılan çalışmalar deryada damlaya benziyor. Çünkü destan Türk halklarının seçkin edebiyatının okullarda öğretilmesinde belirleyici bir düşünme rolünü oynayabilir. Destanın bir dizi fikirleri, motifleri eski (umum) Türk şiirsel düşüncesinin daha önceki zamanlarına aittir.

Müfredata uygun olarak düzenlenen 3. sınıf "Azerbaycan Dili" kitabında (2015) "Deli Domrul Boyu" (basitleştirilmiş), 6. sınıf edebiyat kitabında (2015) "Basatın Tepegözü Öldürdüğü Boy", 8. sınıf edebiyat kitabında (2015) "Kazan Beyin Oğlu Uruzun Evinin Yağmalanması Boyu", "Uzun Koca Oğlu Seyrek Boyu", 10. sınıf edebiyat kitabındaki (2015) "Dede Korkut Kitabı" destanı hakkında bilgi ve "Salur Kazanın Evinin Yağmalanması Boyu" (altı saat) verilmiştir.

10. sınıf tarih dersi, kronoloji ilkelerine uygun olarak kurulduğundan dolayı müfredat talebine göre destanın tüm tahliline yönelmiştir. "Eserin Yaratılma ve Oluşum Tarihi, Mevzu ve İdeaya", "Oğuz Eposunun Boylarında Halk Hayatı ve Geleneklerinin Betimlenmesi", "Salur Kazanın Evinin Yağmalanması Boyunda Vatan Sevgisi ve Düşmanlara Karşı Mücadele", "Kazan Han, Karaca Çoban, Dede Korkut ve Kadın Suretleri". Destanın öğretilmesi sırasında birtakım konulara açıklama getirilmektedir. Bunlar:

- "Dede Korkut Kitabı" halkımızın uzak geçmişini yansıtan muhteşem kahramanlık destanıdır,
- Destanda atalarımızın hayat tarzı, örf ve adetleri, ahlak kuralları ifade edilmiştir,
- Destanda vatan kavramı ve vatanseverlik motifleri,
- Dede Korkut Kitabı'nda inançlar,
- Dede Korkut Kitabı'nda kadına ilişkin görüşler,
- Dede Korkut Kitabı dilimizin tarihinin öğretilmesi alanında kıymetli kaynaktır.
- Dede Korkut Kitabı Türk dilli halkların ortak anıtıdır.
- Dede Korkut Kitabı'nın daha sonraki Türk destanlarına etkisi,
- Çağdaş edebiyatımızda Dede Korkut Kitabı'nın kullanımı,
- Dede Korkut Kitabı'nda eğitim konuları vs.

Yöntem

Bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nın öğretilmesi modeli ele alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında destanın şiirlerinin okullarda öğretilmesine özel ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaca neden olan etmenlerden biri de destandaki şiirlerin dili ile ilgilidir. H. G. Çernişevski, şiirsel eserlerde dilin daha çabuk eskidiğini ve bu sebepten Shakespeare'den, Dante'den, Volf-ram'dan kolaylıkla aldığımız lezzeti bugün alamadığımızı belirtmiştir. Bu düşünce "Dede Korkut" için de geçerlidir. Destanlardaki şiirlerin dili nesire kıyasla eskimıştır ve modern okuyucu tarafından zor anlaşılmaktadır.

Araştırmanın evreni Bakü, Sumgayıt illerinde yer alan 20 okul, örneklem 180 öğrencidir. Bu öğrencilerden 86'sı kız, 94'ü erkektir. 2014- 2015 eğitim- öğretim yılında bu öğrencilerle yaptığımız gözlem, sorgu ve ders dinlemesi sonucunda öğrencilerin destanın metninde kullanılmış olan şiirlerin içeriğini benimsemekte zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Öğretmenler üzerinde yapılan gözlem ve yapılan mülakatlar sonucunda onların da destandaki şiirlerin öğretilmesinde zorluk yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Problem çözme

Öğrenciler, sözlü halk edebiyatının ürünlerinden olan destanları öğrendikleri zaman bu destanlarda yer alan şiirlerin belirli ölçü ve kafiye sahıp olduklarını görmekteirler.

Öğrenciler, mani, ağıt, ninninin 7'lik, geraylının 8'lik, koşmanın 11'lik ölçüsünde olduğunu biliyorlar. Dede Korkut Kitabı'nda ise bu ölçü bozulmuştur. Diğer destanlarda bulunan benzer şiir özellikleri burada yoktur. Destanlar nesir ve nazım kavşağından yaratılmıştır. Destanların nesir kısmı söylenir, şiirleri ise ozanlar (âşıklar) kopuz (saz) çalıp, belli bir havayla okurlarmış. Kitaptaki şiirler iki bin beyte kadardır. Şiirler ve nesir organik olarak birbirine bağlıdır, biri diğerini anlam açısından tamamlamaktadır.

Tartışma

Destandaki şiirlerin yapısı, dil özellikleri Dede Korkut araştırmacılarını da düşündürmüştür. Onlar destanlarda verilmiş şiirleri tahlil etmeye çalışmışlardır. Profesör M. B.

Jirmunski "Manas", "Alpamış" vs. destanlarda mevcut olan özellikleri nesrin iç ahengini sağlayan betimleme ifadesi olarak değerlendirmiştir. N. B. Stebleva ise araştırmasında "Dede Korkut" destanındaki şiirleri Orhun ve Yenisey anıtları ile ilişkilendirmiştir. Uysal, V. Valker, F. Cümer "Dede Korkut" eserini "nesrin şiiri" olarak adlandırmışlardır. Türk araştırmacılarından O. Ş. Gökyay, M. Erkin, Azerbaycan Korkut araştırmacılarından E. Sultanlı, M. Tehmasib, H. Araslı, T. Hacıyev, M. Adilov, Ş. Cemsidov, K. Abdullayev, K. Nerimanoğlu, P. Halilov v.b. eski Türk şiirlerinden verilmiş şiirlerin özelliklerinden söz açmışlardır.

Ortaya konulan fikirlerden faydalı olanı destanda verilmiş şiirlerin türü ile ilişkili olanlardır. Ş. Cemsidov (1977), "Dede Korkut Kitabı" araştırmasında kitabın mevcut nüshasının bir sıra önemli özelliklerinden: metinde şiir kısmın üstün olması, nesirde nazım unsurlarının ayırmaların, satır başı ve satır içi iç kafiyelerin çoğunun bütün boyların geçmişte, ilk sözlü varyantta tamamen nazım şeklinde olduğunu ileri sürmesine imkân vermiştir.

K. Nerimanoğlu da (1983) "Destanın Şiiri" isimli araştırmasında Dede Korkut'un boylarının şiirle yazıldığı düşüncesini savunmaktadır. Fakat burada bir özelliğe dikkat yöneltmek gerekmektedir ki bu da araştırmacının şimdi bizim için anlaşılır olan stabilize nitelikteki şiirden bahsetmediğidir. K. Nerimanoğlu, bu şiirin eski çağların şiir geleneklerine uygun formda olduğunu düşünmektedir.

Destanda verilmiş şiirlerin analizi, buradaki şiirleri tanımlamanın en önemli özelliklerinden birinin mısralarda hecelerinin sayısının eşitliğinden daha çok tonlanma ve vurgu ahenginin periyodikliğidir.

*"Alan sabah sana yerde dikilende
Ağ-ban evli!
Atlas ile yapılanda
Gök sayvanlı!"*

Destanda sonu kafiyeleşen çift ifadelere geniş yer verilmiştir. Uzunluğu çeşitli olan bu sözdizimsel kurumların bir kısmı seri kafiyeleşir, daha sonra kafiye değişebilir, bazı ifadelerin sonu ise özgür bırakılır.

*"Hey kırk eşim kırk arkadaşım
Yüğrük olsa yarışsam
Güçlü olsa güreşsem
Hak Teâlâ' yardım eylese
Üç canavarı öldürsem!"*

Destandaki şiirsel metinler arasında böyle değişken mısralı şiirler çoktur. Bazı müzikbilimci araştırmacılar bunu müzikte yenileşmeyle ilişkilendiriyorlar. Elbette destandaki şiirlerin sözlerinde şiirsel mısraların eşit olmayan uzunluğa sahip olması onların etimolojik olarak müziğe bağlılığından ileri gelmektedir.

Destandaki şiirlerin temelini ritim ve ritmi yaratan araçlar tutmaktadır. E. Mirahmedov (1988) "Edebiyat Biliminden Terimler Sözlüğü" araştırmasında ritim sanat eserlerinde ortak boyutlu çeşitli unsurların seri uzlaşması, objektif âlemin ritmik süreçlerinin eserde yansıtılması olduğunu belirtmiştir.

Ritim, eserin aydınlığına, kesinliğine ve belirli bir kurala uymasına yardım eder, sanatsal sureti bütün ve etkili kılar, özellikle şiirin esasını teşkil eder.

*"Onlar da bu dünyaya geldi, geçti,
Kervan gibi kondu, göçtü.
Onları da ecel aldı, yer gizledi.*

Fani dünya yine kaldı..."

Klasik şiir belirli boyuta sahip olduğu için orada şiirin niteliği mısra olarak tanımlanır. Bazı araştırmacılar ise şiirde beyti temel unsur gibi kabul etme tarafındadırlar. K. Nerimanoğlu ise (1983) "Dede Korkut Kitabı"nda karmaşık sözdizimsel unsurları temel unsur olarak görmeden yanadır.

Sonuç ve Öneriler

Öğretmenlerimiz için önemli olan şiirlerin hangi vezinde (ölçüde) olduğudur. Dediğimiz gibi, bazıları aruz ölçüsüne yakınlığa çalışıyorlar, bazıları ise şiirin hece vezninde olduğunu iddia ediyorlar. Destandaki şiirleri incelediğimiz zaman çoğunun hece vezninin ölçülerine uygun olduğunu görmekteyiz.

*"Yuçalardan yuçasan,
Kimse bilmez nasılsın...
Kalmış yiğit arkası,
Yoksul güçsüzün umudu!
Türkistan'ın direği!
Tülü kuşun yavrusu!
Amut suyunun aslanı!
Karacuk'un kaplanı!
Devletli hânım benim!"*

Bu, yedilik ölçüde olan şiir parçasıdır. Fakat iki yerde hece bozulmuştur. Destanda böyle örnekler çoktur. Diğer hece ölçülerine uygun olan şiirler de vardır. 8'lik hece ölçüsünde olan şiir parçasına örnek:

*"Hanı dediğim bey erenler
Dünya benim diyenler
Ecel aldı yer gizledi
Fani dünya kime kaldı
Gelimli gidimli dünya
Ahır son ucu ölümlü dünya"*

Burada da hecelerinin sayısında bozulmalar vardır.

On bir hecelik şiir örneği:

"Kalkubanı yerinden turan yiğit..."

Çoğu zaman şiirde hecenin bozulması ile karşılaşırız:

"Han kızı yerimden kalkayım mı - 10

Yakan ile boğazından tutayım mı -11

Diğer bir örnekte hece farkı çok daha büyüktür:

Kaba ökçemin altına atayım mı

Kara çelik öz kılıcımı elime alayım mı"

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere "hecenin yerini şiir özgürlüğü almıştır" demek doğru değildir. Gözden geçirilmiş şiirlere göre genel olarak hecelerinin sayısı eşit olmayan "Dede Korkut" şiirlerinin, kesin şekle sahip olan şiirsel biçimlerle mani, koşma, geraylıya benzemekte ve müziğe kıyasla saz havasına daha çok uyumaktadır. Bunun nedeni ise edebiyat bilimcilerimizin dediği gibi halk şiirinin temelinin şarkı metni gibi

okunmasından ileri gelmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda verilmiş şiirleri âşıklar okurken en kısa ve en uzun olan mısraları bile bir solukta okumaları mümkün olmuştur. Destandaki şiirlerde hecelerinin sayısının eşitliğinden daha çok tonlama, hitap ve vurgu ahengi dikkat çekmektedir.

*"Oğul oğul ay oğul
Canımın parçası oğul
Doğduğunda dokuz erkek deve kestiğim aslan oğul
Penceresi altın otağımın kabzası oğul*

Yahut başka bir örnek:

*Bre Azrail, aman!
Tanrının birliğine yoktur güman!"*

Ozanın icrası sırasında kısa mısralar uzatılarak diğeri ile eşitleştiriliyor. Bunun sonucunda mısralarda olan yetersizlik belli olmamaktadır. Genel olarak destanın şiirlerinde söz eklerine- nidalara, ifade ve mısra hacminde cümle önüne de geniş yer verilmiştir.

*"Beri gel ak sütunu emdiğim kadını ana!
Ak pürçekli, izzetli canım ana!"*

Beyrek'in Banıççek'ten haber aldığı şiir parçası yukarıdaki fikrimizi daha tamamlamaktadır:

*"Beyrek gideli bam bam tepebaşına çıktın mı kız
Kıvranıp dört yanına baktın mı kız
Kargı gibi kara saçını yoldun mu kız
Kara gözden acı yaşını döktün mü kız
Güz elması gibi al yanağını yırttın mı kız
Sen kocaya varıyorsun altın yüzük benimdir ver bana kız".*

Şiirdeki ekler bir kaç anlam yüküne sahiptir:

1. Nidalarından feryat, his, heyecan içeriğini vermede yararlanılıyor.
2. Ekler mısraya eklenirken mısrayı tamamlıyor.
3. Mısralar arasında kullanılan nidalara mısraları yarıya bölüyor, iç bölgüyü belirliyor.

Şiirde nidaların kullanımı sırasında duygusal etkiyi vermek için eklerden yararlanılmaktadır. Yukarıda gösterilen tüm işlemlere ait Dede Korkut Kitabı'ndaki şiirlerin sanatsal özelliklerinden bahseden akademisyen H. Araslı (1960) "Âşık Yaratıcılığı" isimli araştırmasında tüm karakterlerin canlı konuşma dilinden alındığını ifade etmiştir. Doğadan alınan kıyaslamalar, teşbih son derece ilgi çekici ve basittir. Kanturalı'yı gördüğü zaman kızın ona meftun olması "öyle olmuş ki dana gibi ağzının suyu akıyor" şeklinde ifade olunmuştur. Eşini hamile bırakıp giden Kazılık Koca geri döndüğü zaman oğul mu, kız mı doğduğunu şöyle sormaktadır:

*"Kaytabanun mayasını yüklü kodum
Ner midür, maya midur anı bilsem
Kara ilüm koyunını yüklü kodum
Koç- midur koyun- midur anı bilsem
Ala gözlü görklü halalum yüklü kodum
İrkek- midür kız- midur anı bilsem"*

Cevap da aynı ifadeyle verilmiştir:

*"Kaytabanun mayasını yüklü kodum ner oldu.
Kara ilüm koyunını yüklü kodum koç oldu."*

Destanda şiirsel simgeselliğin en mükemmel çeşitleri: Kıyaslama kabilli teşbih, mecaz, mecaz-ı mürsel, dolaylama, kapsamlama, antitez, sıfat, peyzaj, litota ve semboller yer almıştır.

Evine gelen Dirse Han, hatununa şöyle seslenir:

*"Berî gel başımın bahtı evimin tahtı,
Evden çıkıp yürüyünce servi boylum.
Topuğunda sarmaşınca kara saçlım,
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım.
Çift badem sığmayan dar ağızlım,
Kavunum yemişim düvleğim."*

"Kadınım" kelimesi yerine on mecaz kullanılmıştır. "Kadın" namus, mertlik sembolü olarak kutsallaştırılmış; evin "tahtı, direği" erkeğin "kalbi" olarak algılanmaktadır. Bu gelenek Dirse Han'ın yukarıda verilmiş hatununa seslenmesinde şiirsel yansımasını bulmuştur. Yukarıda şiirde üç alınma kelime vardır: "Baht, taht, servi".

Destandaki şiirlerde olan benzetmelerin büyük çoğunluğu tam benzetmedir:

*"Sallana sallana yürüyüşünden
Aslan gibi murışından
Ağam Beyreğe benzetiyorum."*

Dede Korkut Kitabı'nda aliterasyon çok belirgin bir şekilde kendini ortaya koymaktadır. Eski Azerbaycan şiirlerinde kafiye zayıf olduğu için aliterasyon önemli yer tutmuştur. T. Hacıyev (1992) "Azerbaycan Dili" isimli araştırmasında kelime birleşmeleri ve cümlelerde aliterasyon, kafiye, asonans ve sözdizimsel paralelizmin büyük bir yer kapsadığını ifade etmiştir.

*"Kalkarak Kan Turalı yerinden doğruluverdin
Yelesi kara cins atına sıçrayıp bindin
... Kara-boğa geldiğinde hurdahaş eyledin
Kükremiş aslan geldiğinde belini büktün
Kara- boğa geldiğinde hurdahaş eyledin
Kükremiş aslan geldiğinde belini büktün
Kara erkek deve geldiğinde niye geçtin
Kara kara dağlardan haber aşar
Kanlı kanlı sularından haber geçer
Kudretli Oğuz eline haber varır
Kanglı Koca oğlu. Kan Turalı netmiş derler"*

"Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu"nda verilmiş şiir parçasında "k" ünsüzün aliterasyonu hem mısranın önünde hem de içinde yer almıştır. Destandaki şiirlerde böyle bir olguya sık sık rastlamak mümkündür.

*"Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklım
Çift badem sığmayan dar ağızlım
Ressamların çizdiği kara kaçtım
Kurumsu kırk tutam kara saçlım..."*

Çağdaş Azerbaycan şiirinde aliterasyonun kullanılmasında az katkı sağlayan "ö" ünlüsü "Dede Korkut Kitabı" şiirlerinde önemli rol oynamıştır.

"Bey yiğit övünürse

Erkek övünçün aslandır

Övünmekle kadın erkek olmaz..."

Aliterasyon destanın şiirsel güzelliğini oluşturan en önemli özellik olarak değerlendirilmelidir. Bu aynı zamanda nazımda beklenmiş hatta nesre de ait edilmiştir. Destanın okunmasını sağlayan en önemli prensip olan aliterasyonun göz önüne alınması gerekmektedir.

Destandaki atasözleri kafiyesi, aliterasyonu, anlam taşıyıcılığı açısından güncelliğini korumaktadır. Bunlar da destanın şiir diline güzellik vermiştir. "Çiçek tepecik olmaz", "Ölen kişi dirilmez", "Eski pamuk bez olmaz, Karı düşman dost olmaz", "Atılan ok geri dönmez" vs.

Atasözlerinden şiir şeklinde olanları da vardır:

"Yücelerden yücesin

Kimse bilmez necesin

Ya varam, ya varmayam,

Ya geleyim, ya gelmeyim..."

Şiirlerde fiillerin mısranın önüne gelmesi heyecanlı düşünceyi kuvvetlendirmiştir.

"Çıksın benim görür gözüm a Dirse Han yaman seğriyor

Keşlisin oğlanın emdiği süt damarım yaman sızlıyor..."

Dede Korkut boylarında verilmiş şiirlerde doğa unsuru da önemli yer tutmaktadır. Bu şiirlerde doğa destanın içeriğine uygun işlenmiştir. Gür sulardan, açık gökyüzünden, yeşil ormanlardan konuşmanın yanı sıra boş kalmış yurt, dağılmış yurttan tazaların gezmesi de tanımlanmıştır.

"Salkım salkım tan yelleri estiğinde,

Sakallı boz turgay öttüğünde,

Sakallı uzun baneri banladığında,

Cins atlar sahibini görüp, kişneyince,

Aklı, karalı belli olan çağda,

Göğsü güzel koca dağlara gün vurunca,

Bey Yiğitlerin, kahramanların,

Birbirine koşulduğu çağda."

Burada sabah manzarası tasvir edilmiştir.

Kahramanların ruh hâli ile örtüşen şiirsel destanın okunmasını sağlamıştır. Bu gelenek sonraki edebiyatı da etkilemiştir.

Destandaki sanatsal tanımlama araçları da dikkat çekicidir. Kahramanın ruh hâlinin ifadesi, dış görünüşünün tasviri, doğa tasvirleri, sanatsal soru vs. gibi konular şiirlerde çok kullanılmıştır. Öğretim sürecinde buna ilişkin çalışmaların yapılması gerekmektedir. Doğa, insanın ilham kaynağıdır. İnsan ondan güç alarak doğayla yakınlaşmakta, sırlı âlemin bilincine varmaktadır.

Deli Dumrul kendi durumunu anladığı zaman yurdunun da tasvirini vermektedir:

"(...) Tepesi büyük büyük bizim dağlarımız olur

O dağlarımızda bağlarımız olur

*O bağların kara salkımlı üzümü olur
O üzümü sıkırlar al şarabı olur..."*

Şiirsel örneklerde ağaç, su, dağ imgesi belirgin bir şekilde kullanılmıştır. Halkımızın eski inançlarında da su, aydınlık sembolü olarak yaşamıştır. Yeminlerde bugün de "su" ifadesi kullanılmaktadır.

Salur Kazan yurdunun yuvasının haberini sudan alır:

*"Çağıl çağıl kayalardan çıkan su,
Ağaç gemileri oynatan su,
Basan ile Hüseyin'in hasreti su,
Bağ ve bostanın ziyneti su,
Ayşe ile Fatıma'nın bakışı su,
Koç atların gelip içtiği su,
Kızıl develerin gelip geçtiği su,
Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su,
Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana,
Kara başım kurban olsun suyum sana"*

"...Bamsı Beyrek" boyunda ise fikri kuvvetlendirmek, olaya bir canlılık getirmek için su bir araç olarak kullanılmıştır.

*"(..)Soğuk soğuk sularını sorar olsan
Ağabeyim Beyreğin içmesi idi
Ağabeyim Beyrek gideli içenim yok..."*

Banıççek Beyrek'in sağ olması haberini Bay Püre Bey'e yetiştirdiğinde suyu örnek olarak gösteriyor:

"(..) Kanlı kanlı suların çekilmişti çağladı ahir"

Başka bir boyda (Kazan Beyin Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olduğu) ise han kızı boyu uzun Burla Hatun avdan dönen Kazan'ın yanında oğlunun olmadığını gördüğü zaman, ona can pasesini şiirle sormuştur. Burada anne öfkesine maruz kalan suya bir işaret vardır.

*"Karşı yatan kara dağdan
Bir oğul uçurdunsa söyle bana
Kazma ile yıktırayım
Damaları ukalayım..."*

Ana oğlunun altın destekli kamçısını bulduğunda söylediği ağıtın içinde yine de su ile kıyaslama yapılıyor.

"(..) Kanlı suyumun taşkını oğul"

Oğul da kendi durumunu anlattığı zaman suyu örnek olarak göstermektedir.

"(..) Kanlı kanlı sular esen olsa çoşup taşar..."

Diğer boylara da bu konuya başvurulmuştur. Hatta halk içinde suya olan ikili ilişki destanda da kalmaktadır. "Aydan arı, sudan duru" ifadesine cevap veren şiirlerle beraber "su kaldıkca kokar" olumsuz anlamlara ilişkin örnekler de vardır. Ağaca da sık sık başvurulmuştur. Şiirlerde "ağaç" eğilmezlik, yücelik sembolü gibi terennüm edilmektedir. Diğer taraftan soy ifadesi ile aynılaştırılmıştır.

*"Babamın adını sorar olsan koca ağaç
Anamın adını dersin kükremiş aslan"*

"Salur Kazanın Evinin Yağmalanması" boyunda kâfirler Uruz'u yakmak için ağaç dibine getirirler. Bu zaman Uruz ağaca müracaat eder. Müracaatın içeriğinden ağacın hayatta nasıl kullanıldığını anlatıcının bildiği belli oluyor:

*"Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç
Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç
Musa Kelimin asası ağaç
Büyük büyük suların köprüsü ağaç
Kara kara denizlerin gemisi ağaç
Erlerin şahı Ali'nin Düldülünün eyeri ağaç
Zülfikarın kını ile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç
Eğer erdir eğer avrattır 16 korkuşu ağaç
Başına doğru bakar olsam başsız ağaç
Dibine doğru bakar olsam dipsiz ağaç
Beni sana asarlar çekme ağaç
Çekecek olursan yiğitliğim seni tutsun ağaç
Bizim elde olmalıydın ağaç Kara hindu kullanma (...) buyuraydım
Seni para para doğrayalardı ağaç"*

P. Halilov (1993) "Dede Korkut Kitabı" araştırmasında Uruz'un derin inanç ve temiz kalple övdüğü, hayat ağacından bahsettiğini ileri sürmektedir. Yukarılara bakıldığı zaman başı görünemeyen, köküne bakıldığında kökü görünmeyen, kökü yeraltı dünyasına kadar inen, başı cennete yetişip yerle gökyüzü arasında bir direk, her zaman iletişim aracı sayılan hayat ağacı da efsanelerde böyle tasvir olunmuştur.

Destandaki şiirlerde sanatsal soru da geniş kullanılmıştır. Sorular iki anlam taşıyıcı fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bir taraftan imgenin düştüğü duygusal durumla ilişkilidir. Sanki bu soruyla içinde bulunan durumdan çıkış yolu aranmaktadır. Özellikle bunu Bayındır Han'ın meclisinden dönen Dirse Han'ın çocuksuzluğu ile ilgili olarak karısına söylediği sözlerde daha açık şekilde görebiliriz:

*"Han kızı yerimden kalkayım mı
Yakan ile boğazından tutayım mı
Kaba ökçemin altına atayım mı
Kara çelik öz kılıcımı elime alayım mı
Öz gövdenden başını keseyim mi
Can tatlılığını sana bildireyim mi
Alca kanını yer yüzüne dökeyim mi
Han kızı sebebi nedir söyle bana
Müthiş gazap ederim şimdi sana!"*

Şiirin önceki sorularında cevap istenmemektedir. Son iki soruyla düştüğü durum karşısında Dirse Han cevap aramaktadır. Diğer taraftan ise destanda şiirsel sorularla belli olayları daha etkili ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Salur Kazanın Evinin Yağmalanması" boyunda Uruz annesine düşmanların aralarındaki konuşması hakkında bilgi veriyor. Annesi ağlıyor, Uruz ise sorular hâlinde dile getirdiği sözlerle annesine sanki ödev veriyor.

"Kadın ana karşıma geçip ne böğürüyorsun
Ne bağıryorsun ne ağlıyorsun
Bağrım ile yüreğimi ne dağlıyorsun
Geçmiş benim günümü ne andırıyorsun
Hey ana arap atlar olan yerde
Bir tayı olmaz mı olur
Kızıl develer olan yerde
Bir deve yavrusu olmaz mı olur
Akça koyunlar olan yerde
Bir kuzucağı olmaz mı olur
Sen sağ ol kadın ana babam sağ olsun
Bir benim gibi oğul bulunmaz mı olur?"

Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı boyların sonunda Dede Korkut'un söylediği şiiri ilk okunduğunda soru şeklinde olduğu görülmektedir. Fakat burada felsefi genelleştirmenin şahidi olmaktayız:

"Hanı dediğim bey erenler
Dünya benim diyenler
Ecel aldı yer gizledi
Fani dünya kime kaldı?"

Bu mısralarda Oğuz yiğitlerinin geçtiği şerefli yol gösterilmenin yanı sıra dünyanın hiç kimseye kalmadığı düşüncesi de benimsenmiştir. Şah İsmail'in "Dehname", Füzuli'nin "Leyla ve Mecnun", Ahundov'un "Puşkin'in Ölümüne Şark Şiiri" eserlerinden örnekler de bu fikirle uzlaşmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan şiirler üzerinde çalışılırken öğretmen ahlaki öğretileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü halkımızın gelenek ve görenekleri, ahlaki Dede Korkut Kitabı'nda geniş bir biçimde yansıtılmıştır. Kahramanlık, vatanseverlik, büyüğe saygı, anaya sempati, düşmana nefret, eşine sadakat gibi ahlaki kategoriler şiirlerin aşılama çalıştığı önde gelen fikirlerdir ve bu değerler bugün de hâlâ güncelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- 📖 ALİYEV P. [1999]. "Dede Korkut Kitabı Destanının Şiir Sanatının Benimsenmesi Yolları", Bakü: Azerbaycan Elmi – Tədqiqat Pedaqoji Elmler Enstitüsünün "Dede Korkut Kitabı" Destanının 1300. Yıl Dönümünə Adanmış Bilimsel Konferansının Dökümanları, ss. 47-61.
- 📖 ARASLI H. [1960]. *Aşık Yaratıcılığı*, Bakü: Birleşmiş Neşriyatlar Yay.
- 📖 BUDAQOVA Z., Hacıyev T. [1992]. *Azerbaycan Dili*, Bakü: Elm Yay.
- 📖 CEMŞİDOV Ş. [1977]. *Dede Korkut Kitabı*, Bakü: Elm Yay.
- 📖 ÇERNİŞEVSKİ H. [1956]. *Sanatın Varlıkla Estetik İlişkileri*, Bakü: Maarif Yay.
- 📖 DEDE KORKUT KİTABI [1988]. Derleyen- Transkripsiyon, Basitleştirilmiş Versiyon ve Mukaddime: F. Zeynalov ve S. Alizade, Bakü: Yazıcı Yay.
- 📖 HALİLİOV P. [1993]. "Dede Korkut Kitabı" İntihab Abidesi, Bakü: Gençlik Yay.
- 📖 MİREHMEDOV E. [1988]. *Edebiyatbilimcilik Terimleri Sözlüğü*, Bakü: Maarif Yay.
- 📖 VELİYEV K. [1983]. *Destanın Şiir Sanatı*, Bakü: Yazıcı Yay.